

världsarvsgården
BORTOM ÅA

HÄLSINGE
GÅRDAR

»» *Dess historia är ovanligt väl dokumenterad och den visar att ägarfamiljen genom århundrandena har tillhört en av de mest välbeställda.*

Copyright: Länsstyrelsen Gävleborg
Form: Region Gävleborg
Skribent: Lenita Jansson Herlitz
Källor: Världsarvsnomineringen
Foto: Jakob Dahlström, Hälsingebilder,
Hälsinglands museum

VÄRLDSARVSGÅRDEN Bortom Åa ligger avskilt i skogsbyn Fågelsjö i gränstrakterna mellan Dalarna och Hälsingland. Området koloniserades av finländare på 1600-talet och gården, som är en av de äldsta i byn, byggdes i samband med det. En å skiljer den från övriga hus i byn vilket har inspirerat till dess namn även om den också kallas för Fågelsjö gammalgård. Dess historia är ovanligt väldokumenterad, framförallt tack vare bonden Jonas Olsson som under 1800-talet dokumenterade det mesta som hände på gården. Ägarfamiljen har

genom århundrandena tillhört en av de mest välbeställda, främst genom de många handelsresorna där man bland annat sålde egentillverkade vapen från bössmedjan på gården. År 1910 byggdes ett nytt bostadshus och därefter fick det gamla stå orört vilket gör det till ett av Sveriges mest välbevarade bondehem från 1800-talet. Den sista ägaren, Kristina Persson, testamenterade Bortom Åa till Ljusdals kommun och nu visas gården året runt.

MANGÅRDEN BEVARAT KOMPLETT BONDEHEM

DEN ÄLDRE mangårdsbyggnaden på Bortom Åa är en långsträckt rymlig parstuga i två våningar. Hela huset är bevarat med en fullständig uppsättning inventarier i form av möbler och husgeråd. På så sätt representerar Bortom Åa ett komplett bondehem från 1800-talet där både statusföremål och enkla bruksting har bevarats.

DAGLIGSTUGAN HELT UNIK

På väggarna i dagligstugan finns hylor med tallriker och skedar kvar på sina ursprungliga platser vid bordet. Intill dem hänger också en uppsättning gevär smidda i gårdens egen bössmedja. På Bortom Åa tillverkade man inte bara bössor för eget behov, utan även för att sälja vidare. Spåren av slitage visar tydligt hur ett av de mest välbevarade rummen för dagligt bruk i någon svensk bonde-miljö från 1800-talet har används till vardags.

» På bottenvåningen finns husets äldsta och från början enda festsal. Här har väggarna pryts med blomstermotiv på gråblå botten och landskap och figurer har målats ovanför dörrarna.

NEDRE HERRSTUGAN MÅLAD 1825 AV OKÄND DALMÅLARE

På bottenvåningen finns husets äldsta och från början enda festsal. Här har väggarna pryts med blomstermotiv på gråblå botten och landskap och figurer har målats ovanför dörrarna. Här finns

också en stor bild av Sveriges dåvarande kronprins Karl Johan i en täckt vagn, flankerad av soldater i uniform. Väggmåleriet liknar inget annat i vare sig Dalarna eller i Hälsingland och kanske beror det på att den okände målaren troligtvis var möbelmålare i vanliga fall.

HÄLSINGEGÅRDARNAS HISTORIA

MÅNGA RUM FÖR FEST

En hälsingegård kunde ha upp till femton inredda rum men endast ett par av rummen användes till vardags. Resten användes bara vid riktigt betydelsefulla tillfällen, som bröllop. Dessa festrum är ofta rikt dekorerade där målningstekniken fick markera rummets användning och status.

LINET, SKOGEN OCH HANDELN

Böndernas goda ekonomi hade sin grund i jordbruket och boskapsskötseln. Utöver det hade även många hälsingebönder möjlighet att få inkomst från linnetillverkning, handel samt försäljning av skogsmark och avverkningsrätter.

ÖVRE HERRSTUGAN MÅLAD AV BÄCK ANDERS HANSSON

Herrstugan på övervåningen inreddes 1856 av målaren Bäck Anders Hansson från Dalarna. Här är väggarna indelade i enkelt inramade fält med det för Dalarna typiska blomstermåleriet i starka färger som orangerött, gult och grönt på vit botten. Snickerierna bryter av med en intensivt blå färg.

NÅGRA MINDRE KAMMARE

På övervåningen finns tre mindre kamrar som inreddes år 1863 då övervåningens andra stora rum delades upp. Att som här ersätta ett stort rum med flera små gästrum representerade ett nytänkande bland bönderna i regionen vid den här tiden. Dessförinnan fick gäster oftast sova många tillsammans i rymliga sängstugor. På Bortom åa fick de nu sova ensamma i mindre rum av mer privat karaktär. I dessa rum övernattade ofta viktiga gäster som skogsbolagsinspektorer och präster. Väggarna pryddes av tryckta tapeter som skickades till byn från en lanthandel i Voxnadalen.

MÅNGA BYGGNADER FÖR OLIKA FUNKTIONER

I början av 1800-talet var den gräsbevuxna gårdsplanen helt kringbyggd, men vid omflyttningar spreds husen senare ut. Här finns nu tretton byggnader varav två bostadshus. De har dock aldrig bebotts samtidigt.

Här finns än idag många spåntak på byggnaderna. Det var en nyhet som infördes år 1855, under Jonas Olssons tid, som det första i trakten. 1910 byggdes det nyare bostadshuset på den södra sidan av gården i en för den tiden modern villastil.

LADUGÅRDSBYGGNAD, LOFTBOD, BAKSTUGA OCH SMEDJA

I öst ligger fortfarande den fullt utrustade gevärssmedjan kvar. Den byggdes år 1785 och har spelat en viktig roll i Bortom åas ekonomi och historia. I väst på gårdsplanen ligger en stor ladugårdsbyggnad, byggd omkring 1900. Den rymmer ladugård, stall och utrymmen för smådjur. På gården finns också en långa med förrådsbodar, en loftbod i två våningar samt tre trösklogar i olika storlek och ålder, varav den äldsta byggdes år 1741.

En bit från boningshusen ligger gårdens matförråd, härbret. Det byggdes i mitten av 1820-talet och har en mycket speciell låskonstruktion. Den täcker hela dörrens insida och kräver flera nycklar och tio olika handgrepp för att öppnas. Det var Jonas Olsson själv som smidde det år 1860.

EN DEKORATIV DUBBELDÖRR LEDER IN I HUSET

Den breda ytterdörren är kanske det mest anmärkningsvärda på husets utsida. Dubbelporten är dekorativt målad i flera färger och pryds av ett snidat motiv i form av en uppgående sol. Dörren målades i samband med ett bröllop år 1821 då brudparets namn och datum för bröllopet dokumenterades där. Ingången markeras av en tidstypisk brokvist från slutet av 1800-talet.

SKOGSFINNARNAS FÅGELSJÖ

Byn Fågelsjö, där Bortom Åa från 1690 är den äldsta gården, är ett resultat av den skogsfinska kolonisationen på 1600-talet. Under 1600-talet migrerade många svedjebrukande finnar från det östra landskapet Savolax till bland annat skogarna i mellansverige. En av anledningarna var att komma längre ifrån de svenskryska konflikterna som ofta utspelade sig på finsk mark och de skattereduktioner som erbjöds för att bryta ny mark här, i den ännu relativt obebyggda delen av landet. Den första inbyggaren i Fågelsjö hette Sigfrid Markusson (cirka 1635–1705) och han tillhörde tredje generationens finska invandrare. Det var en av hans söner, Olof Sigfridsson (cirka 1659–1744) som var den förste bonden på Bortom åa.

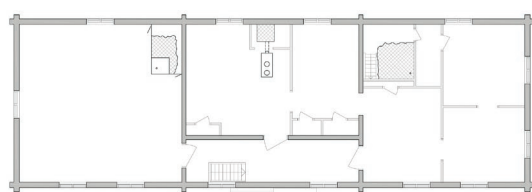

» Under slutet av 1700-talet och på 1800-talet växte ägarnas ekonomi och gården med den. Inkomsterna kom från mer än bara jordbruk eftersom den upp- odlade marken var liten.

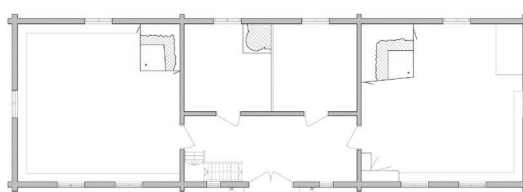
OVANLIGT VÄLDOKUMENTERAD HISTORIA

Hela gårdens historia är ovanligt väldokumenterad i en mycket rik samling brev, dagböcker och andra dokument som bevarats i gårdens arkiv. Under slutet av 1700-talet och på 1800-talet växte ägarnas ekonomi och gården med den. Inkomsterna kom från mer än bara jordbruk eftersom den uppodlade marken var liten. Skog, handel, försäljning av smör, fågel och skinn spädde på den vinstbringande bössproduktionen. Ägarna utmärkte sig tidigt för färdigheter i läsning, skrivning och affärer och familjen hade många kontakter utanför byn.

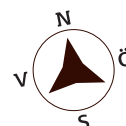
PLANSKISS BORTOM ÅA, DET ÄLDSTA BOSTADSHUSET

Övervåning

Bottenvåning

JONAS OLSSON DOKUMENTERADE NOGGRANT

År 1853 skedde ett generationsskifte på gården då den unge bonden Jonas Olsson tog över efter sin far. Några år senare flyttade hans trolovade Sigrid Andersdotter in och sedan förnyades husets inredningar mycket vartefter. Kunskapen om Jonas är stor då han förde dagbok en stor del av sitt liv, skrev många brev och dokumenterade händelser på gården genom inskrifter i husen. Det är tack vare honom vi exempelvis vet

exakt när den stora höladan "küllrade af stolparna". Jonas Olsson var en mycket driftig bonde, men också en säker träsnidare, skicklig smed, nämndeman i Västra Hälsinglands tingslag och handelsresande affärsman med uppenbar fallenhet för att formulera sig i text. Jonas och Sigrid fick fem döttrar, men bara den yngsta, Kristina, levde till vuxen ålder.

KRISTINA OCH MÅRTEN ETT EXCENTRISKT PAR

Kristina gifte sig med Mårten Persson, som senare också flyttade till gården, även om gården förblev Kristinas enskilda egendom. De bodde kvar i den gamla mangårdsbyggnaden i tjugo år och 1910 byggde de det nya, mycket modernare bostadshuset som kallades "amerikahuset". När paret flyttade in där övergav de samtidigt gammalgården med lösöre och allt. I intervjuer med äldre bybor framgår att makarna Persson blev alltmer excentriska med åren. Det berättas att Kristina flyttade ut i ladugården medan Mårten bodde kvar inne i mangårdsbyggnaden på en tältsäng i kontoret. Både Mårten och Kristina var kända för en förkärlek för "gammalt och fornt", även om de samtidigt drömde om en modernare livsstil. Kristina är också känd för att spara allt, kanske med anledning av en stark respekt för sin far och hur han hade haft det på sin tid. Kristina hade inga arvingar och testamenterade gården till Ljusdals kommun som kulturminne när hon dog 1943.

Den blå tapeten skulle troligen ge rummet särskilt hög status eftersom den enligt ett brev var mycket dyrare än de övriga. Den kostade lika mycket som ett vuxet får per rulle.

FÄGELSJÖ HEMBYGDSFÖRENING FÖRVALTAR KULTURMINNET IDAG

Gården ägs idag av Ljusdals kommun. Det är den enda av de sju världsarvsgårdarna som inte är privatägd. Här finns butik, kafé, bakstuga och möjlighet till övernattning året runt.

» Både Mårten och Kristina var kända för en förkärlek för "gammalt och fornt", även om de också samtidigt drömde om en modernare livsstil. Kristina är också känd för att spara allt, kanske med anledning av en stark respekt för sin far och hur han hade haft det på sin tid.

KORT OM VÄRLDSARV

Ett världsarv är en miljö som anses vara helt unik i världen och därmed har betydelse för hela mänskligheten. De kriterier som ska uppfyllas för att utses till världsarv styrs av världsarvskonvention från år 1972 som då antogs av FN-organet Unesco. När ett objekt väl skrivs in på världsarvslistan är landet där världarvet finns förpliktigat att se till att det bevaras för eftervärlden.

HÄLSINGEGÅRDARNA MED I VÄRLDSARVSLISTAN

Det finns idag drygt 1100 världsarv runt om i världen. Varje år tillkommer ungefär tret-tio stycken. Sverige har femton. Sedan sommaren 2012 är sju gårdar i Hälsingland ett av världsarven.

Hälsingegårdarna skrevs in på Unescos världsarvslista under namnet "Decorated Farmhouses of Hälsingland". Utnämningen fokuserar på det som verkligen är unikt med gårdarna, den folkliga byggandet och utsmyckandet av rum och hela hus enbart för fest. Att vanliga bönder byggde så stora hus med så många och stora rum enbart avsedda för fester gör att det finns fler dekorerade interiörer i bondemiljöer bevarade i Hälsingland än någon annanstans i världen. De flesta av dessa gårdar byggdes på 1800-talet då byggandet nådde sin höjdpunkt.

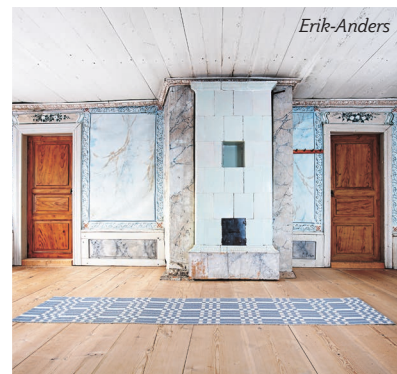
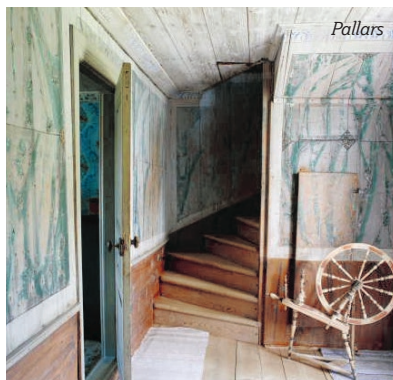

Foto: Carl-Erik Rehnström
(rättigheterna ägs av Hälsingebilder)

Jonas Olsson, ägare till Bortom Åa 1853-95

» Ett världsarv är en miljö som anses vara helt unik i världen och därmed har betydelse för hela mänskligheten. De kriterier som ska uppfyllas för att utses till världsarv styrs av världsarvskonvention från år 1972 som då antogs av FN-organet Unesco.

VÄRLDSARVET HÄLSINGEGÅRDAR BESTÅR AV DE SJU VÄRLDSARVSGÅRDARNA

Gästgivars i Vallsta

Kristofers i Stene, Järvsö

Jon-Lars i Långhed, Alfta

Bortom Åa i Fågelsjö

Bommars i Letsbo, Ljusdal

Erik-Anders i Asta, Söderala

Pallars i Långhed, Alfta

VISNINGAR, VISITOR CENTER OCH ÖPPETHÅLLANDE

Gården ägs idag av Ljusdals kommun. Här finns butik, kafé, bakstuga och möjlighet till övernattning året runt. Kontakta Bortom Åa (www.fagelsjo.nu) eller Besökscentrum/Visitor Center (www.stenegard.com) för mer information om öppettider med mera.

LÄR KÄNNA DITT KULTURARV – MEN MED ANNAT ÄN HÄNDERNA!

Det är viktigt att komma ihåg att vårt gemensamma världsarv ska fortsätta skyddas. Rök inte på området och rör inte vid målade ytor, trä och tyg.

FÖR MER INFORMATION

Gårdens webbplats:
www.fagelsjo.nu

www.varldsarvethalsingegardar.se

www.lansstyrelsen.se/gavleborg
(Besöksmål/Världsarvet Hälsingegårdar)

BESÖKSCENTRUM

Stene Gård, Järvsö
www.stenegard.com

Gästgivars, Vallsta
www.varldsarvetgastgivars.se

Hälsingegård Ol Anders, Alfta
www.ol-anders.se

Erik-Anders, Asta
www.erik-anders.se

Respektera den privata miljön och gå
inte in på gården när den inte är öppen
för besökare.

